

הסגר שטה ומעבר לה

(מחקר-ביולוגי-פילוסופי)

מ א ת

ד"ר יעקב קלצקין

מאמר שני:

ידע ודעת, מודע ולא-מודע

א.

השערתנו על התהוות ידע, על המעבר מן הנטייה המכוונת — בעצם החי — אל חמדת יצר, עשויה לשמש לנו פנס גם בהסברת החזיונות: מודע ולא מודע, מתחת לידע וידע של מעלה. אולם לצורך זה עלינו לספל עוד ביחס-הגומלים שבין ידע ודעת וביחס שבין תודעה וידע.

אנו משערים, כאמור, ששאיפה מאורגנת מעבר לידע הגיעה בזמן מן הזמנים לידי רחש של תודעה מתוך עכוב ופעולה-חוזרת שכנגדו, מתוך השנות לאין-מספר של העכוב ושל הפעולה-החוזרת עד כדי התפנמות של שאיפה. מכאן יצאנו ולמדנו: אין הידע סבה אלא תולדה לשאיפיות מאורגנת; הוא מתפרנס מן הרעבון, מן החסר שבספוק או מן היתר שבצורך על הספוק, מן דחק האנרגיה הכבושה; כל קיומו תלוי בנגודה של שאיפה, המשטין אותה במסלולה, ודרך גדולה היא דרך של עקבות; ולבסוף, שאין איכותו המיוחדת בסגולת הגרוי או בהערכת גרויים וביתר התכונות המסוגלות בצומה — הללו אינן אלא מכשירות את לדתו — כי אם ביסוד התחושה של הנאה וצער, והידע פותח במחישת צער. אין כאן מן הנחיצות לסמוך להשערתנו אף השערות על מרכזו של הידע במבנה הגוף, על מקומו האנטומי, על התקוממותו¹. אבל עלינו לדחות את הדעה המשערת בידע שעורי כמות מקבילים להפעלות מסוימות דוגמת ההקבלה שבין רשום-זכרון ובין ההפעלה המרשמת אותו. אין הידע כשהוא לעצמו לא פעולה ולא תולדה לפעולה אלא אופי קבוע, המלזה כל הלך פעולה בגוף החי. משנכנס ידע

¹ התקוממות - Lokalisation. השוה: אוצר המונחים הפילוסופיים, ערך מתקומם.

לתוך שאיפיות, שוב אינו כפות אל טבור השאיפה המילדת אותו ואינו נמדד במדתה. התהוות ידע אין משמעה בלבד שאיזו שאיפה מאורגנת מעבר לידע נתקה בתכנה לידי שאיפה שבידע וכאלו במעשה-חליפים זה שקולות שתייהן אחת כנגד חברתה. מותר לנו להניח, שאותו תוכן הוא ראשית להתקוממותו של ידע, נקודת אחיזה לו ומרכז להתגבשותו; אבל הידע במהותו אינו לא אותו תוכן ולא תוכן אחר אלא איכות של תכנים, איכות סגורה בתוך עצמה בחינת שסה שלמה המקופלת בו מתחלת בריתו, בועזועיו הראשונים. זאת אומרת, טיבו של ידע הוא טיב של יכולת-בכח, שטה של הכשרה, של הכנה; אעפ"י ולדתו בתוכן של שאיפה ואי אפשר לו להתקיים ללא תכנים, אין עצמותו בהם. לפי הגדרת-צמצום זו יש לנסח ולאמר: ידע הוא סגולה של תחושה, הינו לחוש בהלכי פעולות ובתכניהן מחישות מסומנות סמני הנאה וצער; היא הסגולה החוצצת בממלכת האורגני בין הצומח, אם שהוא מקבל גרויים ופועל פעולות מכוונות להם, ובין החיה. במשמעות של הכנה, של דיספוזיציה, ולהבדילה מן הידע הפועל, יש לצין אותה בשם תודעה².

ב.

תכני הידע נתנו לשלשל אותם בהרכבותיהם עד פשוטי יצרים ראשונים, גם עד פשוטי פשוטיהם בשאיפות מעבר לידע וליצר – כגון השאיפה המינית בצומח – ונתנו למנותם בסוגיהם על סוגיהם של היצרים. ודע, יצר הדעת הוא היצר היותר כולל; הקפו – כל תכני חמדה, אין סוף של תכנים. אין במדינת היצרים אף פנה אחת פנויה ממנו, אין שום יצר שמוט מתוכו; אין חיים קודמים לדעת, אין חיים פּרְלוֹגִיִים. בכל הלכי-ידע, אפילו העמומים שבהם, דעת מחלחלת בתוכם; כל שאיפותיהם, אפילו האטומות שבהן, מתלוות לְיִיִים מְשָׁל יסוד הדעת. כרמוז במאמר הראשון (ג, מסקנה חמישית), יש כבר ברחש של מחישה משום הבחנה, משום משפט של הבדלה במדרגה נמוכה, וא"כ יש בה ובכל תפיסה חושנית ולא כ"ש בדמוי הבא עמה מן כחו או כח כחו של לוגוס. בקצור, יצר הדעת זקתו לכל היצרים ופגיעתו בכלם.

מכאן שהדעת ממלאה בידע תפקיד כולל, כולל לכל המהוים שבידע. מסתבר, אף אם נתנו כמה יצרים לשלשל אותם עד לידי שאיפות שמעבר לידע – כגון יצר המין – אין עכ"פ ליחס ליצר הדעת יחס כל שהוא אל מעבר לדעת (השוה

(1) תחושה - Empfindungsvermögen (או Empfinden), מחישה - Empfindung, ולא בהוראת Wahrnehmung כדרך שמושה אצל פֶּטְנוֹב ("המחישה היומית"); לצורך הוראה זו יש להשתמש במונח: תפיסה (Perceptio).

(2) תודעה - Bewusstheit.

מאמר ראשון, ג, מסקנה ששית); אין לו ראשית קודמת לראשית של ידע ולא מאוחרת לה אלא תחלתו עמה ובבת-אחת. כשם שאין ידע מחוץ לדעת, כך אין דעת מחוץ לידע. עם התהוות ידע ודעת משתנים שנוי יסודי לא בלבד אפני שאיפות שמעבר לידע ומסלוליהן אלא עמה נפתח מקור ראשון ואין ראשון לו, מקור של חמדה ויצר, נולדה מהות חדשה בחינת הנחה ועקירה, נברא עולם חדש ללא שלשלת-יוחסים בינו ובין העולם שמעבר לידע. תהום בין שני העולמות הללו.

מתוך השקפתנו בטלה מאליה משנתו של סיגמונד פרויד על היצרים. הוא סבור: כל היצרים, חוץ ליצר-המין, הם יצרי-מות, יצרים השואפים להחזרת המצב הקדום של חומר דומם. אנאורגני; אפילו היצר של קיום-עצמו אינו יצר לחיים אלא שאיפה לעכב בעד מיתה חטופה (בלשונו: *Kurzschluss*) ולהגן על הגוף החי שיהא הולך ומת בדרכו המיוחדת לטבעו ולא בדרכים זרות לו (S. Freud, *Jenseits des Lustprinzips*) אבל מִכּוּן ולפי הוראתנו תהום רובצת בין עולם הידע ובין העולם שמעבר לידע וקִוּוּ בין האורגני והאנורגני, לא יצויר בעצם המחונן בידע שום אונס של נטיה להשנות (בלשונו: *Wiederholungszwang*) מצבו הקדום, המצב של חומר מת. מהיכן יהיה בו רשום-זכרון של מצב זה שלא היה ידוע לו מעולם אף רגע קל והוא בתכלית השנוי כנגד מצב ישותו של עכשו? ומהיכן נטיה-אונס להחזרת היותו של דומם כשאין שום רושם מקביל לו בזכרונו של החי? מאחרי היצרים הם באיכותם בני ידע ולא מחוץ לו, לא יתכן בהם כלל איזה יצר-לְמֹת, יצר שואף אל מחוץ לידע.

ג.

שְׁנוּנו, הגדרת-צמצום של ידע מצמצמת אותו בכח של תודעה, בסגולת תחושה של הנאה וצער. המכשרת את פעולת הידע התכני. הואיל וכל מחישה היא גם הבחנה כל-שהיא, ידיעה כל-שהיא, הרי שיסוד הדעת הוא היסוד הפועל בסגולת ההכשרה והוא המפעיל את היכולת שבתודעה בכל שדותיה. אולם אפיו של הידע מותנה גם בכח הדעת גם בכח התודעה. בכחה של אותה סגולת התחושה. שני הכחות הללו של קבלת-פעולה נושאת, מסומנת סמוני הנאה וצער, ושל פעילות מכוונת לנושאות, שניהם צולים לידי תפקיד אחד של ידע. שכן הדעת המשוועבת לתחושה ומשמשת לה, גְּלֵה ועולה דרך שעבודה ושמושיה; ומצד שני אין תחושה תלושה מן הדעת. אין תודעה בטלה מכל פעולה. ריקנית מכל תוכן, ויסוד הדעת כנוס בה לפני ולפנים בחינת שאיפה של יצר, המפתח את כחה ומרחיב את מצעה. אפילו כל-החושים המשמשים כלי-קבול לגרויים מן החוץ, יש בהם כבר משום פעילות, משום שאיפיות שביצר. יתר על כן נתחור לנו שהמחישה כשהיא לעצמה עם שהיא מבחנת בין הנאה וצער בלבד ולא גם בין נושאים, יצר הדעת מפעפע

בה, ואותה הבחנה-ידיעה היא מעין פותח לכל שטת ההבחנות והידיעות, מעין מעשה ראשון בין תחומיה של רשות ההכרה. לפיכך אין המושג של תודעה אלא מושג שבהפשטה ואין במציאות תודעה ללא ידע וללא דעת.

אחד תפקידי זה של תודעה וידע, אחד שביסוד הדעת, מחיב אותנו לשער בידע שני שעורים, מדרגה של ידע ודרגה של ידע. כן והדעת היא המידעת. אתה אומר: כל שמרובה בהלכי-פעולות מדת הדעת, מדת הידע מרובה בהם. נתן להפריש בין מדרגות של תודעה ובין מדרגות של ידע, למשל מחישות חזקות בנדון יסוד הנאה וצער ורופפות בנדון יסוד הדעת. כיוצא בהן תשוקות ותאוות מרובות תחושה ומעוטות ידע ביחס לכסופים ומאווים, כמו"כ רגשות ביחס לרצונות ולמעשי מטרות רחוקות, או דמויים חושניים ביחס למושגים ולכל מיני הפשטות שכליות. אותו חומר חמדה שהוא במדרגה גבהה של תחושה ובמדרגה נמוכה של דעת, קרוי חושיות. – בנגוד לגדולי דעת מרובי הידע.

בצדה של מדה זו וכנגדה מסמנת ערכה של ידע את ערך הזווג של תודעה וידע או של תחושה ודעת, דוגמת ערכת-חמדה המסמנת את ערך הזווג של חמדה וידע (מאמר ראשון, ה'). למשל, הלך-ידע של הכרות מתמטיות – כגון, הדרך היותר קצרה בין שתי נקודות היא הישרה – מרובה בו מדת הידע ואלו ערכתו של אותו ידע מועטת, מחמת מעוטו של יסוד התחושה. נתן לנו לציר מדרגה גבהה של מדת ידע בזווגה עם מדרגה גבהה של ערכת ידע – ואולי אנו מוצאים מזיגה מעין כך במצב הידע של הסתכלות אמן, במצב "שכרון פכח" של אינטואיציה או של נבואה; אבל אין הזווג עולה יפה אלא בתוך גבולים מסוימים, משום שהדעת המפתחת ומפעילה את הכבוש בתחושה, הולכת ומתשת סוף-סוף את כחה של זו; היא בונה ומנצלת את החושיות וכל גדולי דעת הם בניה ובני בניה של חושיות, מרבה ידע ומכלה קרן החמדה החושנית. אמרנו (מאמר ראשון, ה'): רובו של כח ידע מקביל לו מעוטו של כח חמדה. אף כאן עלינו לאמר: רובו של ידע מקביל לו מעוטה של ערכת ידע.

רשאים אנו אפוא לנסח את הוראתנו על "שקיעת החיים" בנוסח זה: הדעת ממעטת את התודעה ומידעת, מרבה את מדת הידע וממעטת את ערכת הידע. שוב מתגלית לפנינו דיאלקטיקה חיונית בדרכו הביולוגית של הידע. הוא פותח בחושיות, בהבחנות מתוך מחישות מסומנות סמוני הנאה וצער, הולך בכח הפעילות של דעת ומשתחרר מן הסמונים הנושאים של חמדה, הולך ומפשיט את הבחנותיו הפשטה אחרי הפשטה ומתרומם עד לידי הבחנות מעבר לתחושה. לאמר, הידע דורג ועולה עד כדי שמיטת הקרקע של אָם מולדתו, קרקע החושיות והחמדה.

(עֶרְקָה - Volenz)

החזיון של לא-מודע היא הופעה בתוך תחומיה של שטת הידע ואינו שטה לעצמו; השהו מאמר ראשון, ג, מסקנה שלישית. אלמלי מודע ולא-מודע הם שתי רשויות מחולקות. אי אפשר ולא-מודע יבא לכלל מודע. אם לא-מודע הוא שטה בפני עצמה ומהותה בו, כיצד יצא מהסגר שטתו ויהא משנה את מהותו? והוא הדין אם המודע הוא נגוד מחלט ביחס ללא-מודע, סתירה מהותית לו. אנו מחויבים א"כ לשתף מודע ולא-מודע שתוף שבמהות, לדון אותם שני מדורים בשטת-ידע אחת ולהגדיר את ההגדרות הללו: הלכי-פעולות שאינם עלולים עולמית להגיע לידי ידע, כגון השאיפה המינית שבצמח – השערתנו על המעבר דרך קפיצה (*Contactus per hiatus*) אל עולם הידע עומדת בעינה אלא שאינה נתונה ענין לכאן – הם מחוץ לידע; כנגדם כל הלכי-פעולות לא-מודעים העלולים להיות מודעים, יש למנותם על חזיונות שבתוך שטת-הידע. הינו, מודע ולא-מודע נבדלים הבדל שבמדרגה ולא הבדל שבצמח. אפילו גרויים שאינם מולידים מחישות מודעות או שמחישותיהן הן מתחת לסף המחישה. כנוסים כבר בתוך שטת-הידע. אמנם גדולה מדינתו של לא-מודע ויש ליחד לו מחיצה מיוחדת, אבל רק בתוך הידע ולא מחוצה לו אמנם במחיצה זו נוהגת חוקה משלה, אבל היא כלולה בחוקיות השטה ואין בה משום אבטונומיה. שהרי עם התפתחותו של הידע, עם רבויו של מודע, הולך ומתמעט המחוז של לא-מודע. ואלו רבוי של לא-מודע וחזוקו, תוקף שלטונו הכמוס בחיים, אינו בעקרו אלא חזיון בתוך השתלשלותו של מודע. מעין חזיון של גלגול וחזרה בדרך התקדמותו של הידע: משקעים ועבויים בשכבת מודע הנגנזים בתחתית של לא-מודע – כגון ההרגלים ואולי גם האינסטינקטים, – שאיפות ועשיות שנתעצמו במודע עצום אבטימטי עד שאינן זקוקות שוב לידע, ביתר דיוק לפעילות של ידע, וכאלו הן נושרות ממנו ונופלות לקרן-השומר של לא-מודע. בנדון זה משמש לא-מודע מעין קרן-חסכון של מודע עם כשהוא מקמץ בהוצאות כחותיו של הידע, אותן הפסיעות-לאחור בדרך התפתחותו של הידע מכשירות א"כ את התקדמותו של זה מתוך שהן פורקות מעליו – בחלקה מסוימה של חיים – עול פעילות, פעילות הטעונה השנות לאינ-מספר, ומפנות בו מקום לפעולות חדשות של דעת משוחררת יותר ויותר ומידעת יותר ויותר.

מן הראוי להפריש בתוך שטת הידע בין הסוגים האלו:

א. הלכי-ידע שקולים, סטטיים, שאינם מגיעים לידי מחישה מחמת התאמה קבועה בין צורך וספוק ואינם מודעים אלא כשנתקלקל שווי-המשקל ונפגמה אותה התאמה התוכפת ספוק לצורך, כגון המהוים התדירים שבגוף, מרוצת-הדם נשימה, או הלכי-קבע בארג, בעורקים, בפסיעים (השהו מאמרי הראשון). זה הסוג של לא-מודע שקול, סטטי בתוך הדינמיקה של שטת-הידע.

ג. הלכיי-ידע לא-מודעים, העלולים להיות מודעים בלי פגיעה באפים אקבוע, כגון מחישות מתחת לסף. זה הסוג של לא-מודע מוקדם לידע.
ג. הלכיי-ידע מודעים בתחלתם ולא-מודעים בסופם, מהם נבנה הסוג הגדול והעיקרי של לא-מודע בחינת מאוחר-לידע.

הצד השווה שבין שלשת הסוגים הללו: ראשית, אפילו המדרגה היותר גבוהה של לא-מודע, אם שקול ואם מוקדם או מאוחר, איננה מדרגת-אפס של ידע. — הלכיי-פעולות שקולים פרושם מצב של בריאות ויש לו למצב זה מקום בידע, בהרגשה סתומה או כוללת¹, הרגשת שלום בגוף ונוחות², ולא כ"ש שמחישות מתחת לסף אינן שמוטות לגמרי מן שטת הידע וק"ו בן ק"ו להלכיי-ידע שנתגלגלו מן מודע אל לא-מודע; שנית, הן לא-המודע השקול והן לא-המודע המוקדם או המאוחר עלול בתנאים מסוימים להיות מודע, להגיע לידי מודע ע"י גורם חוץ (הסוג הראשון) ודרך התפתחות פנימית (הסוג השני) או לחזור אל מודעו הראשון ביחוד דרך הזכרה (הסוג השלישי).

במדה שלא-מודע הוא במדרגה נמוכה של ידע יש בו גם מיסודה של דעת במדרגה נמוכה, הואיל וכאמור הדעת היא הכח הפועל בכל מרחבי שטת-הידע ובכל פנותיה הדחוייות. תפיסה לא מודעת או מחישה לא מודעת, הינו לא-מודע מוקדם, היא תפיסה רופפת או מחישה רופפת ועמה דעת רופפת. והוא הדין בלא-מודע מאוחר; אם מודע נעשה לא-מודע, נשתקעה גם דעת במשקעו של לא מודע ופועלת בהסח עצמה. מעתה, אעפ"י והדעת היא הכח הפועל שבידע וקנה-מדה לו, רשאים אנו להניח מעין דעת שלא-מדעת ואין כאן סתירה-שבתואר. כשמעשי דעת מתעצמים דרך הרגל התעצמות אבטומטית ופועלים במסלולים כבושים ועומדים של קשורי אוסויאציה עד שאינם זקוקים שוב לפעילות של ידע. הרי לפנינו דעת שלא-מדעת בדמות לא-מודע מאוחר; היא איכות מסוימה בסוג השלישי של לא-מודע וכמה מן האינסטינקטים מתיחסים עליה.

ה.

סיגמונד פרויד מעמיד כנגד שטת הידע עוד שטות אחרות של פעולות בנפש. הוא אומר: הידע אינו אפים הכללי של המהוים הנפשיים אלא תפקיד מיוחד בתוכם, סגולתו מצומצמת ואינה מקיפה את כל המהוים של השטה -תפיסה-ידע" (W-Bw). הלכיי פעולות שבשטות אחרות של הנפש מניחים אחריהם בתוך אותן השטות רשומים מתמידים, גרעיני זכרון, שאינם נתונים ענין להודעות, אולם קשה לשער רשומים כאלו גם בשטת ת"י (תפיסה - ידע). שאם לא כן יהיו הרשומים הללו אלמלי הם מתמידים להיות מודעים, ממלאים את בית-קבולה של שטה זו

Wohlgefühl (2 Gemeingefühl (1

עד כדי לסתום אותה בפני כל פעולה חדשה; אם אין בידע משום פליטה סופו
 שלא יהא בו משום קליטה. ואלמלי הרשומים הללו משתמרים בחינת לא מודעים—
 כיצד נסביר לנו מציאותם של מהוים לא מודעים בתוך שטה שבצמם קיומה
 ותפקידה היא טבועה בחזיון הידע? נמצאת למד. חזיון ההודעות וחזיון ההתרשמות
 שבזכרון. השתמרות עקבית של פעולות. אינם עולים יפה בתוך שטה אחת והם
 מכחישים בה זה את זה. לפיכך מוטב לשער שבתוך שטת הידע מודעים המהוים,
 אבל אינם מניחים בה אחריהם רשום מתמיד; כל אותם הרשומים. שהזכרון נבנה
 מהם, אינם נולדים אלא לאחרי שנשתלשלו המהוים אל תוך שטות פנימיות, סמוכות
 לשטת הידע, ואין מקום חיותן אלא בתוכן (S. Freud, *Jenseits des Lustprinzips*, 21-22).
 לפי השקפתנו המוצעת למעלה נפרכות מאליהן הקושיות שמשנתו של
 פרויד מתלבטת בהן. כשהמודע ולא-המודע נבדלים הבדל שבמעלה ולא הבדל
 שבמהות. הם יכולים לדור זה עם זה בכפיפה אחת, בתוך שטה אחת, ואין חזיון
 ההודעות מתנגד כלל לחזיון ההתרשמות שבזכרון. שכן הרשום אינו לא-מודע
 בהחלט אלא ביחס למולידו, להלך-הפעולה המודע, כל הלך-פעולה. אפילו לא-המודע,
 משאיר אחריו רשום בתוך שטת-הידע, ורשומו של לא-מודע אף הוא עלול להיות
 מודע לאחר זמן. סברתו של פרויד, שהמהוים הנפשיים מתנדפים בחזיון ההודעות
 המפריח אותם, אינה מתקבלת על הדעת. להיכן פרחו הללו? אל שטות אחרות
 ובתוכן הן מתרשמות רשום שבזכרון? אלמלי הם לא מניחים שום רשום בתוך
 שטת-הידע לא היתה ההודעות בגדר האפשר, ואלמלא ההתרשמות; ומשמרת
 שבזכרון לא תתכן התמדת ידע ואחדות ידע. ולא עוד אלא שכח הזכרון, שהוא
 כשרון כפול של השתמרות תכני-ידע ושל השגותם, מעיד על אחדות השטה של
 מודע ולא-מודע, אחדות הכוללת מדרגות לאין-סוף מן המדרגה היותר נמוכה עד
 היותר עליונה, מן תחתית לא-מודע עד הידע של מעלה. כשם שהשכחה מתיחסת
 על הזכרון והיא מעין זכרון שביכולת, כך לא-מודע מתיחס על הידע והוא יכולת
 בו. אלמלי תכני-ידע לא יהיו עלולים להשתכח ולרדת אל איזו דרגה של לא-מודע,
 מן ההכרח שבית-קבולה של שטת-הידע יהא הולך ומתמלא וכח-קליטתו הולך
 ומתמעט עד כדי סתימתה והסגרה כלפי תכנים חדשים וחלופי תכנים. ואלמלי לא
 נתנה האפשרות ללא-מודע מאוחר שיחזור להיות מודע בתוך שטתו, לא היה הגם
 מתעורר עולמית ולא היה הזכרון אלא כח של התרשמות והשתמרות בלבד, לאמר
 היו החיים נטולי זכרון במשמעות של כח הזדכרות וא"כ גם מחוסרי זהות. ע"י
 השקעת תכני-ידע במשקע של לא-מודע מתפנה הידע, במסגרת צמצומו הטבעי,
 לקליטת תכנים חדשים, הולך ומתחדש ומתפתח, ועם זה הוא מקציע לו קרן חסכון
 ושומר של חיים גנוזים, כמפורש למעלה.

בין מודע ולא-מודע, יש אולי צורך להשתמש בתארים אחרים, ידוע (gw) ולא-ידוע (agw) במקום מודע (bw) ולא-מודע (ubw). האמרה השגורה, שאיזה הלך-ידע נדחה מתוך הידע ונעשה לא-מודע, אינה מדויקת ויש בה להטעות אותנו טעות גסה; אין שום הלך-ידע עלול להיות נדחה ושוטט כולו מתוך שטת-הידע, להתנדרף בה ולפרוח מתוכה. אין פליטה ויציאה מתוך שטה זו (Bw) אלא מתוך המדור של הידוע (gw) שבה. ע"י המונחים החדשים, שאני מתיר לי להציע, הינו: ידעות ($Gw-Gewusstsein$), ידוע ולא ידוע, אנו מסמנים את אפיה של שטת-הידע כשטה של מדרגות בידיעות ואף אנו מטעימים את יסוד הדעת שבה. כאמור, אין בידע שום מוקדם-לדעת, פְּרִלוגוס, וכל תפיסה היא ידיעת מה. לפיכך יש לראות את מדרגות הידע גם כמדרגות של יסוד הדעת בתוך המהוים הנפשיים. עכ"פ מדרגת שטת הידע הן במודע הן בלא-מודע, או במלים אחרות: מודרג בה מדרגות של ידיעות גם הידוע גם לא-הידוע והמדרגה הראשונה של לא-ידוע סמוכה למדרגה הראשונה של ידוע.

בהמשך לדברינו על ההפרש ועל יחס-הגומלים שבין תודעה וידע יש לנסח עכשו ולאמר: שטת הידע-תודעה (Be) וידעות (Gw). ובהמשך לדברינו בסעיף השלישי של מאמר זה יש לנסח ולאמר: התקדמות הדעת, המכלה את קרן החושיות החיונית, מוליכה לידי הִתְרַבּוּתָה של ידעות והתמעטותה של תודעה.

(המשך יבוא)